

Příspěvek do diskuse v rámci projektu Ecofair Trade Dialogue:

Lidská práva v obchodní politice EU – Mezi ambicemi a skutečností

By Armin Paasch

Lidská práva v obchodní politice EU – Mezi ambicemi a skutečností

Vydal:	Glopolis, Praha 2012 Vydání první
Autor:	Armin Paasch (MISEREOR)
Překlad:	Jarmila Hájková
Grafický design:	Hinkelstein-Druck Berlin
Tisk:	Agentura David Centrum
Adresa vydavatele:	Glopolis Soukenická 23 110 00 Praha 1 Tel./fax: +420 272 661 132 www.glopolis.org
Copyright (c)	Glopolis 2012

Tento dokument je licencován dle licence Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivateWorks 2.5. Obsah této publikace může být reprodukován nevládními organizacemi pro nekomerční účely (laskavě zašlete kopie na adresu vydavatele). Všechny další formy reprodukování a šíření s komerčním záměrem vyžadují souhlas držitele práv.

Přeloženo z originálu *Human Rights in EU Trade Policy – Between Ambition and Reality* (ISBN 978-3-86928-070-7), který byl v prosinci 2011 publikován partnerskými organizacemi MISEREOR, Heinrich Böll Stiftung a Glopolis v rámci projektu Ecofair Trade Dialogue (www.ecofair-trade.org):

MISEREOR
Mozartstraße 9
D-52064 Aachen
Německo
www.misereor.de

Heinrich Böll Stiftung
Schumannstraße 8
D-10117 Berlín
Německo
www.boell.de a www.boell-india.org

Glopolis
Soukenická 1189/23
110 00 Praha 1
Česká republika
www.glopolis.org

Publikace vyšla s finanční podporou České rozvojové agentury a Ministerstva zahraničních věcí ČR v rámci Programu zahraniční rozvojové spolupráce ČR a s podporou Evropské unie. Obsah publikace nemusí vyjadřovat stanoviska sponzorů a nezakládá odpovědnost z jejich strany. Více na www.mzv.cz a na www.europa.eu.

ISBN 978-80-87753-00-2

OBSAH

Úvod	3
1 Závazky vyplývající pro obchodní politiku EU v oblasti lidských práv	5
2 Obchodní strategie EU: jsou práva firem důležitější než lidská práva?	7
3 Oblasti konfliktu mezi obchodní politikou EU a právem na potraviny	9
3.1 Vynucené otevření trhu pro evropské exportéry zemědělských produktů	9
3.2 Práva duševního vlastnictví pro pěstitele komerčních rostlin	11
3.3 Deregulace investic evropských maloobchodních řetězců	12
4 Lidskoprávní nástroje v obchodní politice EU	15
4.1 Klausule o lidských právech v bilaterálních obchodních dohodách	15
4.2 Všeobecný systém preferencí (GSP)	16
4.3 Zásadní nedostatky lidskoprávních nástrojů v obchodní politice EU	17
5 Prvky komplexního přístupu k lidským právům v obchodní politice	21
6 Reference	23

ÚVOD¹

Podpora lidských práv je jedním z explicitních cílů obchodní politiky EU. Komisař EU pro obchod Karel De Gucht to zdůraznil ještě předtím, než nastoupil do úřadu, a to v slyšení před Evropským parlamentem. Podle pana De Guchta je dodržování lidských práv „nedílnou součástí“ jeho přístupu k obchodní politice.² Ani Evropský parlament nikdy nezapomíná vyzývat k respektu k lidským právům v obchodní politice EU. Pravidelně na něm trvá v kontextu pokračujících vyjednávání bilaterálních obchodních dohod, např. s Jižní Koreou, Peru, Kolumbií a Indií. Dne 25. listopadu 2010 také přijal samostatné usnesení, které se týká respektu k lidským právům v obchodní politice EU (EP 2010).

Deklarace tohoto typu jsou víc než jen pouhou rétorikou. Je to proto, že od poloviny devadesátých let EU vytváří systematickou strategii a sofistikovaný soubor nástrojů na podporu lidských práv ve své obchodní politice. Jejich hlavními prvky jsou klauzule o lidských právech v bilaterálních obchodních smlouvách a komplexní lidskoprávní kritéria ve Všeobecném systému preferencí (GSP). EU implementuje tyto nástroje ve snaze naplnit své ambice v oblasti podpory a dodržování lidských práv v obchodní politice. Tato ambice nemá jen politický rozměr, ale i rozměr právní. Je to proto, že na jedné straně členské státy, a tedy i celá EU, jsou povinny prosazovat ve své zahraniční politice také práva obsažená v mezinárodních lidskoprávních dohodách. Kromě toho Lisabonská smlouva zavazuje EU k tomu, aby uplatňovala ucelenou a srozumitelnou zahraniční politiku beroucí ohled na lidská práva, což výslovně platí v oblasti obchodu.

1 Rád bych vyjádřil své upřímné poděkování Thomasu Braunschweigovi, Michaelu Freinovi, Gisèle Henriques, Rolfovi Kühnemannovi, Anje Mertineit, Theodoru Rathgeberovi a Kesumě Sadak za jejich cenné komentáře k předchozímu návrhu.

2 Výbor pro mezinárodní obchod: slyšení Karla de Guchta, designovaného komisaře pro obchod, 12. 1. 2010, s. 20: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+COMPARL+PE-439.244+01+DOC+PDF+V0//EN&language=DE> (citace 19. 7. 2011).

Na druhé straně mnohé rozvojové země, nevládní organizace a dokonce i lidskoprávní instituce OSN (např. FIDH 2006) účinnost a věrohodnost přístupu EU k lidským právům v její obchodní politice do značné míry zpochybňují.

Tato kritika zmiňuje v první řadě úzké zaměření a svévolné uplatňování výše zmíněných lidskoprávních nástrojů. A navíc se tyto kritické hlasy stále točí kolem téměř výlučné orientace obchodní politiky EU na evropské ekonomické zájmy, jak je uvedeno ve strategii „Obchod, růst a světové záležitosti (Trade, Growth and World Affairs) a v bilaterálních obchodních dohodách (ES 2010). Nejnovější důkazy oprávněnosti této kritiky lze najít v závěrečných připomínkách k páté zprávě Německa z května 2011, v nichž Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva vyjádřil své „hluboké znepokojení“ ohledně dopadu zemědělské a obchodní politiky EU na právo na potraviny (CESCR 2011, odstavec 9).

MISEREOR a Nadace Heinricha Bölla již ve svém návrhu reformy světového obchodu, který byl publikován v roce 2008 jako součást Ecofair Trade Dialogue („Slow Trade Sound Farming“), označily respekt k lidským právům za nejdůležitější princip (Sachs a Santarius 2008: 21). Tento dokument projektu Ecofair Trade Dialogue s ohledem na pokrok dosažený v této diskusi nyní řeší otázku, zda a do jaké míry EU naplnila své ambice a své právní závazky prosazovat lidská práva v obchodní politice. Normativním východiskem jsou závazky EU v oblasti lidských práv zakotvené v mezinárodním a evropském právu, které jsou vysvětleny v první kapitole. Toto vysvětlení tvoří základ druhé a třetí kapitoly, které nastiňují nejdůležitější cíle současné obchodní strategie EU a s odkazem na řadu konkrétních příkladů pojmenovávají oblasti možného konfliktu s právem na potraviny. Čtvrtá kapitola analyzuje cíle a účinnost lidskoprávních klauzulí a GSP+ jakožto klíčových nástrojů na dodržování lidských práv v obchodní politice EU. Pátá kapitola shrnuje reformní návrhy, o kterých se v současnosti diskutuje a které by mohly vést k ucelnější a srozumitelnější obchodní politice EU v souvislosti s lidskými právy.

1 ZÁVAZKY VYPLÝVAJÍCÍ PRO OBCHODNÍ POLITIKU EU V OBLASTI LIDSKÝCH PRÁV

Závazek EU chránit lidská práva ve své zahraniční obchodní politice vyplývá v první řadě ze závazků jednotlivých členských států zakotvených v mezinárodním právu. Všechny členské státy EU ratifikovaly Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech a jiné klíčové úmluvy o lidských právech. V důsledku toho musí ve všech oblastech své politiky respektovat, chránit a naplňovat práva zakotvená v těchto úmluvách. Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva, Rada OSN pro lidská práva, Úřad vysokého komisaře OSN pro lidská práva a několik zvláštních zpravodajů OSN opakovaně zdůrazňují, že státy mají tyto povinnosti nejenom vůči lidem v rámci územní hranice svých států, ale i vůči lidem žijícím mimo tyto hranice (extrateritoriální závazky států – ETOs). Tyto povinnosti se tak vztahují nejenom na bilaterální zahraniční politiku států, ale také na jejich politiku v rámci mezinárodních organizací. Kromě toho se Evropský soudní dvůr domnívá, že EU jako celek musí také naplňovat obecné právní principy a úmluvy o lidských právech, které ratifikovaly její členské státy.³

Olivier De Schutter, zvláštní zpravodaj OSN pro právo na potraviny, ve své zprávě o Světové obchodní organizaci (WTO) upozorňuje na zásadní problém spočívající ve fragmentaci mezinárodního práva (De Schutter 2009a: 15–16). Podle jeho názoru státy často čelí protichůdným povinnostem vyplývajícím z různých mezinárodních dohod, například z dohod o mezinárodním obchodu, investicích, životním prostředí, pracovních nebo lidských právech. Když takovéto konflikty vzniknou, mají státy často sklon dávat prioritu těm povinnostem, jejichž porušení by vedlo k sankcím, což je případ např. mechanismu urovnání sporů v rámci WTO, ale jen velmi zřídka to platí pro systém OSN na ochranu lidských práv. De Schutter v reakci na to zdůrazňuje, že podle mezinárodního práva mají lidská práva prioritu před vše-

mi ostatními právními závazky, tedy včetně těch, které vyplývají z obchodních dohod. Svoji argumentaci opírá o Chartu OSN z roku 1945, která definuje prosazování a posilování respektu k lidským právům jako jeden z cílů OSN (článek 1, odstavec 3) a stanoví, že závazky vyplývající z Charty mají přednost před všemi ostatními mezinárodními závazky členských států (článek 103). Navíc podle článků 53 a 64 Vídeňské úmluvy o smluvním právu by se jakákoli mezinárodní dohoda měla považovat za neplatnou tam, kde porušuje „kogentní normu obecného mezinárodního práva“, což bezpochyby zahrnuje i Všeobecnou deklaraci lidských práv.

V případě EU tuto právní situaci dále podtrhuje skutečnost, že lidská práva jsou zakotvena ve Smlouvě o Evropské unii. Tato smlouva definuje „respekt k lidským právům“ jako jednu ze základních hodnot, „na nichž je Unie založena“ (článek 2). Článek 3.5 tyto hodnoty také povyšuje, když z nich činí základ „vztahů Unie s širším světem“. Opětovně to potvrzuje i Článek 21, který výslovně uvádí: „Činy Unie se na mezinárodní scéně řídí principy, které inspirovaly její vlastní založení, rozvoj a rozšíření a které se Unie snaží prosazovat v širším světě, tj. demokracie, právní stát, všeobecný charakter a nedělitelnost lidských práv a základních svobod, úcta k lidské důstojnosti, principy rovnosti a solidarity a respekt k principům Charty OSN a mezinárodního práva.“ Článek 21 výslovně ukládá Evropské unii povinnost zajistit „konzistentnost“ s těmito principy ve všech oblastech jejího konání mimo její hranice. Navíc v souvislosti se společnou obchodní politikou EU pak článek 207 Smlouvy o fungování Evropské unie na tyto hodnoty a principy EU přímo odkazuje a jasně stanoví: „Společná obchodní politika je prováděna v rámci zásad a cílů vnější činnosti Unie.“ (viz též Woolcock 2010: 13f.).

Můžeme tudíž učinit závěr, že EU má jasnou povinnost, vyplývající jak z mezinárodního práva tak i práva EU, chránit ve své zahraniční obchodní politice lidská práva (viz též Bartels 2009: 577–578). Jenže co to ve skutečnosti znamená? Obecně řečeno, všechna lidská práva představují pro státy tři úrovně povinností.

³ Viz Stanovisko 2/94, Přistoupení Evropského společenství k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, [1996] ECR I-1759, odst. 33, jakož i věc C-540/0, Evropský parlament versus Rada EU [2006] ECR I-5769, a: FIDH 2008, s. 7.

Státy musejí především *respektovat* lidská práva, tj. nesmějí přijímat žádná opatření, která by sama o sobě mohla vést k porušování lidských práv. Zadruhé, státy musejí lidská práva *chránit*. Jinými slovy, musejí přijímat opatření na ochranu obyvatel před porušováním lidských práv způsobeným třetími stranami, např. soukromými firmami. Zatřetí, státy musejí lidská práva *naplňovat*. To znamená, že musejí v plné míře využívat prostředky, které mají k dispozici, aby postupně prosazovaly a garantovaly práva pro ty lidi, u nichž ještě nejsou naplňována.

Když toto vše aplikujeme na obchodní dohody, máme podle De Schuttera následující kategorie. Vzhledem ke své *povinnosti respektovat lidská práva* státy nesmějí ratifikovat žádné obchodní dohody, které jim nařizují přijmout opatření, jež by měla negativní vliv právě na lidská práva. Příklady možného porušení tohoto principu, zmíněné panem De Schutterem, zahrnují nepřiměřené snižování tarifů tam, kde by to vedlo ke zničení živobytí malých producentů, a přísná práva duševního vlastnictví tam, kde by to příliš zkomplikovalo získání přístupu k osivu nebo lé-

kům. Vzhledem ke své *povinnosti chránit lidská práva* státy nesmějí ratifikovat žádné dohody, které jim znesnadňují jejich povinnost zajistit, aby soukromé subjekty dodržovaly lidská práva, např. zavedením příliš rozsáhlé ochrany zahraničních investorů. A konečně vzhledem ke své *povinnosti naplňovat lidská práva* se státy musejí vyhnout ratifikaci všech smluv, které jim komplikují plně prosazovat lidská práva, např. prostřednictvím ztrát na clech nebo daních, jež mohou vést k podfinancování systémů sociálního zabezpečení. S ohledem na všechny tři úrovně povinností pan De Schutter zdůrazňuje, že se vztahují nejenom na vlastní obyvatele států, ale i na obyvatele žijící mimo jejich území. V důsledku toho státy nesmějí ratifikovat žádnou dohodu, která brání jinému státu v dodržování lidských práv (De Schutter 2011, odst. 8).

Na základě kategorizace navržené panem De Schutterem teď přezkoumáme, zda a do jaké míry EU ve své obchodní politice naplňuje své ambice a právní povinnost respektovat, chránit a naplňovat lidská práva.

2 OBCHODNÍ STRATEGIE EU: JSOU PRÁVA FIREM DŮLEŽITĚJŠÍ NEŽ LIDSKÁ PRÁVA?

Evropský parlament ve svém usnesení z 8. listopadu 2010 s ohledem na Čl. 207 Smlouvy o fungování Evropské Unie zdůraznil, že společná obchodní politika musí sloužit společným, sjednocujícím cílům Unie. Evropský parlament tudíž volá po „budoucí obchodní strategii EU, která nebude obchod považovat za cíl sám o sobě“, ale za „nástroj férového obchodu“ (EP 2010: odstavec 1). Dne 9. listopadu 2010, tedy o den později, publikovala Evropská komise svou novou obchodní strategii nazvanou „Obchod, růst a světové záležitosti“ (ES 2010a), která nahrazuje strategii „Globální Evropa“ z roku 2006 (ES 2006), zpřesňuje vnější dimenzi strategie Evropa 2020 a tím významně přispívá k „chytrému, udržitelnému a inkluzivnímu růstu“ (ES 2010d).

„Mým cílem je zajistit, aby evropský obchod získal férové podmínky a naše práva byla respektována tak, že se všichni budeme moci těšit z přínosů obchodu,“ prohlásil komisař pro obchod Karel De Gucht, když byla strategie publikována.⁴ Toto prohlášení vzbuzuje podezření, že Komise volá po „férových podmínkách“ a respektování práv především a pouze pro evropské firmy. A skutečně je pravdou, že tato strategie obsahuje dlouhý seznam požadavků adresovaných obchodním partnerům (a to včetně rozvojových zemí), které by podstatně rozšířily manévrovací prostor a potenciální zisky nadnárodních evropských firem.

Jak ve staré tak i v nové strategii zůstává důležitým cílem snížení sazeb na vývoz zemědělské a průmyslové produkce z EU (ES 2010a: 4). To musí platit recipročně a zahrnovat prakticky veškerý obchod. Podle studie, která novou strategii doprovázela, bude snižování sazeb během nadcházejících vyjednávacích procesů stimulovat obchod ještě víc než odstranění necelních obchodních překážek (ES 2010c: 5). Nicméně v roce 2006 Komise měla za to, že tato druhá kategorie představuje klíčové výzvy pro „inteligentní růst“:

- *Služby* nyní tvoří 70 % světového ekonomického výkonu, třebaže jen 20 % světového obchodu. Jako leader globálního trhu v této oblasti hodlá EU „usilovat [...] všemi dostupnými prostředky o větší otevřenost pro naše poskytovatele služeb“.
- Komise hodlá do obchodních dohod začleňovat větší ochranu a otevření trhu pro Evropské *investice*, a to především ve vztahu s Kanadou, Singapurem a Indií.
- V průmyslových zemích tvoří *veřejné zakázky* více než 10 % HDP, zatímco v rozvojových zemích toto číslo dosahuje dokonce 20–30 % (ES 2010b: 20). Co se týká zakázek v oblasti veřejné dopravy, zdravotnických produktů, léků a ekologického inženýrství, Komise sděluje: „Budeme i nadále usilovat o větší otevřenost zakázek a nákupů v zahraničí a budeme bojovat zejména proti diskriminačním praktikám“ (ES 2010a: 10).

Priority Komise zahrnují také zabezpečení „udržitelných a plynulých dodávek *surovin* a energie“ a k tomuto účelu hodlá Komise „v maximální míře“ využívat obchodních pravidel, používat mechanismus monitoringu pro restrikce exportu a vyjednávat přísnější pravidla na bilaterální, plurilaterální a multilaterální úrovni (ES 2010a: 8). Aby pomohla zajistit „udržitelnost“ a zmírnění následků klimatických změn, volá po odstranění bariér v obchodu s *environmentálním zbožím a službami*. Ohledně *práv duševního vlastnictví* chce Komise „zajistit a posílit konkurenceschopnost ve znalostní ekonomice“ pro „naše firmy a držitele práv“. Za tímto účelem chce vyjednávat v obchodních dohodách určitou úroveň ochrany, která je „totožná [...] s tou, která již existuje v EU, a chce přitom brát zřetel na úroveň rozvoje v zainteresovaných zemích (ES 2010a: 13).

Většina těchto priorit není nová. V podstatě odrážejí agendu, kterou Komise nastínila již v roce 2006 v Globální Evropě a kterou vehementně prosazovala při bilaterálních jednáních se skupinou států AKP (Afrika, Karibik, Pacifik), Andskými státy, státy

⁴ Tisková zpráva Karla De Guchta z 9. 11. 2011: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=636&serie=382&langId=en>

jižní a jihovýchodní Asie, Jižní Koreou, Indii apod. Ve srovnání s rokem 2006 je jedna věc nová. Je to odhodlání vyjednat individuálně s jednotlivými zeměmi tam, kde hrozí, že „složitá dynamika uvnitř skupiny“ sníží úroveň evropských ambic (ES 2010b: 23), tj. tam, kde některé státy z dané skupiny nechtějí akceptovat dalekosáhlé požadavky EU. Evropská unie ve skutečnosti tento krok uplatňuje již dlouhou dobu vůči mnohým státům AKP, Kolumbii, Peru, Singapuru a Malajsii, což je pro regionální integraci nanejvýš problematické. Dalším novým prvkem je hlasitý a vzdorovitý tón, který se táhne celým dokumentem: „EU zůstane otevřenou ekonomikou, ale nebudeme naivní“. Na jiném místě můžeme zjistit, že EU hodlá „energicky zasáhnout proti jakýmkoli protekcionistickým tendencím, které by mohly poškodit naše zájmy“ (ES 2010a: 4 a 12). Nová strategie tak věnuje podstatně více pozornosti nástrojům určeným k vymáhání, než tomu bylo v roce 2006. Komise považuje Světovou obchodní organizaci především za „štit proti opakovanému sklouznutí k protekcionismu“. Doufá, že posílí kapacity WTO v oblasti dohledu a monitoringu a také systém řešení sporů, a hodlá prosazovat integraci strategicky důležitých zemí, jako je např. Rusko. Kromě problematiky WTO obsahuje tato strategie i zvláštní kapitolu o vymáhání a implementaci obchodní agendy EU. Vedle zcela neškodných nástrojů, jakým je např. „veřejné označení provinilců“ (naming and shaming) z G20, obsahuje tato kapitola i konkrétní hrozbu, že reakce na exportní restrikce budou prostřednictvím opatření na ochranu dovozu v budoucnu mnohem energičtější (ES 2010a: 13). Aby si Evropská komise vynutila

více ústupků od obchodních partnerů ohledně veřejných zakázek, služeb nebo investic, dokonce v průběžné zprávě ke Global Europe zvažuje, že pohrozí „dočasným omezením míry otevřenosti EU“ (ES 2010b: 23). Evropská unie naznačuje, že zaujme přísnější postoj zejména k větším rozvojovým zemím: „Obchodní politika nezíská v Evropě veřejnou podporu, pokud nebudeme mít férový přístup k surovinám nebo pokud bude blokován přístup k zahraničním veřejným zakázkám“ (ES 2010a: 4). Komise očekává snahu „v duchu reciprocity a vzájemných přínosů“ nejenom od tradičních, ale i od nových partnerů. Zřejmým záměrem Komise je rozšířit tento princip reciprocity, který byl až dosud uplatňován pouze na rozvojové země v kontextu bilaterálních dohod, i na další oblasti. Podle průběžné zprávy bude předtím, než bude možné uzavřít kolo jednání v Doha, existovat „potřeba dosáhnout obecné dohody o klíčových otázkách týkajících se ambic, rovnováhy a reciprocity“ (ES 2010b: 5).

Do očí bijící je fakt, že téměř všechny požadavky obsažené v této obchodní strategii jsou přizpůsobeny výhradně zájmům evropských firem. Oproti tomu v nové (ale i té staré) obchodní strategii je základním hodnotám Evropské unie, které Lisabonská smlouva stanoví jako vyhrazené podmínky obchodní politiky, přisuzován jen malý význam. V jedenadvacetistránkové strategii jsou lidská práva zmíněna celkem dvakrát (ES 2010a: 8 a 15), v obou případech v souvislosti se systémem GSP a klauzulemi v obchodních dohodách. O těchto dvou nástrojích je pojednáno dále v kapitole 4.

3 OBLASTI KONFLIKTU MEZI OBCHODNÍ POLITIKOU EU A PRÁVEM NA POTRAVINY

Mohlo by se zdát přirozené, že obchodní politika EU si kromě jiného klade za cíl zlepšit přístup na trhy pro evropské firmy. Je to však problematické v tom, že nikde nejsou vůbec zmíněny možné dopady na obyvatelstvo v partnerských zemích způsobené posilováním práv právnických osob. Zhodnocení dopadů této politiky, které provedli nevládní organizace i nezávislí odborníci v posledních několika letech, totiž ve skutečnosti došlo k závěru, že obchodní dohody uzavřené Evropskou unií představují v určitých oblastech vážnou hrozbu pro sociální lidská práva v rozvojových zemích. V některých případech k porušování těchto práv již došlo. Vezmeme-li jako příklad právo na potraviny, je možné rozlišit tři zásadní oblasti konfliktu.

3.1 Vynucené otevření trhu pro evropské exporty zemědělských produktů

Při vyjednávání Dohod o ekonomickém partnerství (EPA – Economic Partnership Agreement) se státy AKP (Afrika, Karibik, Pacifik) – podobně jako u jiných obchodních dohod – EU požaduje zákaz množstevních omezení dovozu a odstranění tarifů pro „v podstatě veškerý obchod“ (substantially all the trade); v tomto kontextu odkazuje na Článek XXIV Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT). Světová obchodní organizace nemá uznanou definici „v podstatě veškerého obchodu“. To je také důvodem, proč je EU schopná interpretovat toto ustanovení zcela svévolně, v závislosti na svých zájmech (South Center 2010: 8–11).

EU pak konkrétně v případě států AKP požaduje, aby tyto státy, které se v EU doposud těšily rozsáhlým unilaterálním celním preferencím podle dohod z Lomé, v duchu reciprocity nyní odstranily 80 % všech cel na dovozy z EU. Pro jiné země, jako je např. Jižní Korea, toto číslo dosahuje dokonce až 97 % (viz Reichert et al. 2009). Nejméně rozvinuté země (LDCs) jsou těmito povinnostmi také zasaženy. Provedeme-li srovnání, pak zjistíme, že v letech 1995–2004 bylo pod hlavičkou WTO po rozvojových zemích požadováno snížení jimi definovaných horních

limitů (závazných tarifů) v průměru o 24 %, ačkoli po nich často nebylo požadováno snížení tarifů skutečně uvalených v dané době (aplikovaných tarifů), k nimž se však vztahují dnešní požadavky. Nejméně rozvinuté země byly od povinnosti snížit celní tarify úplně osvobozeny. Dalším prvkem, který je krutější než předchozí povinnosti v rámci WTO, je tzv. ustanovení o pozastavení (stand-still clause) obsažená v bilaterálních dohodách. Ta stanoví celkový zákaz uvalování cla nad současnou uplatňovanou úroveň, dokonce, i když je závazný tarif dle pravidel WTO podstatně vyšší. V některých dohodách, např. s Ghanou nebo Pobřeží slonoviny se tento zákaz týká i „citlivých produktů“, které tvoří až 20 %. U těchto produktů (i když je zároveň dovoleno, aby stávající aplikované tarify zůstaly na své úrovni) se tarify už nesmějí více zvyšovat, což např. výrazně omezuje možnost reagovat na kolísání cen na světových trzích.

Tato ustanovení do značné míry omezují prostor, v němž státy mohou chránit příjmy malých farmářů a jejich právo na potraviny (viz Bread for the World et al. 2011: 4–12). Týká se to např. Ghany, která byla roky zaplavována kuřecími díly, z nichž velká část pocházela z EU. Tyto kuřecí díly se v EU kvůli zvyklostem spotřebitelů stále hůře prodávají. Firmy, než by se jich zbavily, je raději vyvázejí za bezkonkurenčně nízké ceny, zejména do západní Afriky. V roce 2003 si ghanský parlament tento problém uvědomil a ve snaze ochránit své vlastní farmáře se v souladu s podmínkami WTO rozhodl zvýšit clo na drůbež z 20% na 40 %. V reakci na tlak ze strany Mezinárodního měnového fondu však bylo toto opatření velmi rychle vzato zpět, přestože podle WTO bylo přípustné zvýšení až na 99% (Paasch, Garbers a Hirsch 2007: 33–36). Situace nakonec vedla k úplnému zhroutilí drůbežářského průmyslu v Ghaně. Producenti drůbeže, včetně velkého počtu malých farmářů, přišli o svůj trh s brojlery, a tím pádem ztratili velkou část svých příjmů. Jak ukazuje případová studie provedená organizacemi FIAN a Germanwatch, příjmy drůbežářů v okolí přístavu Tema klesly do takové míry, že byli tito farmáři nuceni snížit počet, kvalitu i kvantitu jídel, která za den konzumují. Jejich právo na potraviny tak bylo značně zre-

dukováno (Issah 2007 a Paasch 2008). Podobná zvýšení cel, jakému zabránil neférový tlak Mezinárodního měnového fondu v roce 2003, budou v budoucnosti zakázána, v souvislosti s výše zmíněným ustanovením o pozastavení v prozatímní dohodě o ekonomickém partnerství IEPA.⁵ I když tato dohoda nebyla zatím ratifikována, ghanská vláda nedávno odmítla opakované výzvy drůbežářské asociace ke zvýšení cel a přitáhla tak pozornost k budoucí dohodě EPA. Dokonce ještě před svou ratifikací tato dohoda dokázala, že je překážkou v ochraně práva drůbežářských farmářů na potraviny.

Známky ohrožení práva na potraviny, které vyplývá z prozatímní dohody IEPA, se objevují i v jiných zemích. Např. v Pobřeží slonoviny vedlo masivní zvýšení dovozu vepřových částí z EU od roku 2000 ke zhroutilí místní produkce vepřového masa. Podle organizace German Church Development Service (EED) i zde místní vláda nevyslyšela volání asociace producentů vepřového masa (APORCI) po kvantitativním omezení dovozu a zdůvodnila to tím, že opatření tohoto druhu už nadále nebudou možná v rámci dohody IPEA, kterou Pobřeží slonoviny již podepsalo. Také kolumbijské producenti mléka se cítí ohroženi skutečností, že obchodní dohoda podepsaná v dubnu 2011 požaduje odstranění všech cel na mléko ve vztahu k EU do 15 let, přestože evropské sušené mléko je stále exportováno za ceny, které jsou pod výrobními náklady (Fritz 2010: 16 a Reichert 2011).

Také v Indii trvá EU na masivním odstranění cel. To by ohrozilo mj. farmáře produkující drůbež a mléko. V Indii se výrobou mléka živí asi 90 milionů lidí, produkci drůbeže pak 3,5 milionu. Většina z nich jsou malí farmáři, kteří jsou v každém případě již dnes zasaženi nebo ohroženi chudobou a hladem. Velké evropské mlékárny jen čekají na to, aby se mohly vrhnout na asijský trh. Deutsches Milchkontor GmbH (DMK), společnost, která vznikla nedávno fúzí firem Humana a Nordmilch, naznačila, že hodlá do tří let zdvojnásobit svůj roční obrát na částku mezi 700 a 900 miliony v nově se rozvíjejících ekonomikách, zejména v Asii a na Blízkém východě.⁶ Můžeme jen doufat, že Komise naplní výzvy Evropského parlamentu k „respektování citlivých aspektů spojených se zemědělským obchodem“ a bude usilovat o otevření trhu v „oblastech vzájemné komplementarity“. Ohledně mlékárenských a masných výrobků Evropský parlament bohužel trvá jenom na zvažování možných negativních dopadů na evropské zemědělství (EP 2011, Odstavec 9 a 19). Nicméně to, co platí pro evropské zeměděl-

ství, by jistě také mělo platit v Indii, tedy zemi, pro kterou je tato oblast tak citlivá.

Pokud uplatníme kategorie Olivera De Schuttera, můžeme výše popsaný masivní tlak EU na otevření trhů interpretovat jako porušení její extraterritoriální povinnosti spočívající v respektování práva na potraviny. Důvodem je to, že EU po vládách v partnerských zemích požaduje přijetí opatření, která ohrožují právo farmářů na potraviny. Skutečnost, že takový tlak byl vyvíjen, je mimo vši pochybnost. Na summitu EU a Afriky v prosinci 2010, kde se dohody EPA dále projednávaly, byla neochota EU ke kompromisu téměř skandální. Ve společné deklaraci vydané na začátku summitu vyjádřili ministři obchodu afrických zemí nebyvale ostrou kritiku „silného tlaku“, který na ně Evropská komise vyvíjí ve snaze přimět je k podpisu dohod, které nereflektují dostatečně jejich vlastní obavy a zájmy.⁷ Komise v současné době znovu hrozí, že od 1. ledna 2014 vezme zpět své obchodní preference těm zemím AKP, které do té doby neratifikují IEPA a nejsou zařazeny mezi nejméně rozvinuté země.

Musíme se rovněž obávat nedodržování povinností naplňovat sociální lidská práva. Dle názoru studie, kterou zadala sama EU, by státy AKP při plné realizaci snižování tarifů tak, jak je požaduje EU (tj. v letech 2022 a 2025), ztratily ze státních příjmů celkem 2 miliardy eur. Nejvíce zasaženy by byly státy Hospodářského společenství západoafrických států (ECOWAS), jejichž ztráty by činily 700 milionů eur. Vezmeme-li v úvahu vysokou míru chudoby a hladu v západní Africe a již existující rozpočtové tlaky, měly by tyto státy v případě ratifikace dohod EPA ještě menší prostor k tomu, aby naplňovaly sociální lidská práva svých obyvatel.

Obavy neziskových organizací a farmářských sdružení sdílí také Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. V závěrečných připomínkách k páté zprávě Německa z května 2011 tento Výbor uvádí: „Výbor s hlubokým znepokojením upozorňuje na vliv státních zemědělských a obchodních politik, které prosazují export dotovaných zemědělských produktů do rozvojových zemí, na uplatňování práva na odpovídající životní úroveň a zejména pak práva na potraviny v přijímajících zemích.“ Naléhá tedy na Německo, aby uplatňovalo „komplexní, na lidských právech založený přístup ke svému mezinárodnímu obchodu a zemědělské politice“ (CESCR 2011: odstavec 9).

5 Článek 15 prozatímní dohody EPA z 15. srpna 2008: http://bilateral.org/IMG/pdf/Ghana-EC_EN_150708_Council-EU_Agreement-establishing-a-stepping-stone-EPA.pdf (citace 21. 7. 2011).

6 Článek ve Frankfurter Allgemeine Zeitung: Největší mlékárenský koncern se vytvořil na severu, 4. 2. 2011.

7 Rezoluce z 92. zasedání Rady ministrů AKP v Bruselu ze dne 8. – 10. listopadu 2010, odstavec N: http://www.stopepa.de/img/ACP_Council_resolution_EPAs_101110.pdf (citace 26. 7. 2011).

3.2 Práva duševního vlastnictví pro pěstitele komerčních rostlin

Podle již zavedené interpretace Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva je přístup k výrobním prostředkům neodmyslitelnou součástí lidského práva na potraviny. V zemědělství jsou klíčovými výrobními prostředky nejenom půda a voda, ale i osivo. Farmáři nejčastěji toto právo uplatňují tak, že z úrody oddělí dostatečnou část semen pro příští osevňovací období, dále je zkvalitňují pomocí selekce, přizpůsobují je svým konkrétním potřebám, mění environmentální podmínky a vyměňují osivo mezi sebou. Tato praxe je stále běžná u asi 1,4 milionu farmářů (Goodman 2009).

Nicméně v době technického pokroku a rozmachu soukromých osivářských firem se současně s tím rozvinul i obrovský trh s komerčním osivem. Tento trh pak postupně začal zahrnovat i malé farmáře. Jedním z klíčových milníků tohoto procesu bylo vyšetření hybridního osiva, které vysoce mechanizovaným a rozsáhlým farmám umožňuje produkovat standardizované plodiny ve vysokých výnosech. Hybridní osivo je však ziskové hlavně pro velké osivářské společnosti, protože jeho výnosy každý rok při opětovném vysetí výrazně klesají a farmáři jsou tak nuceni kupovat další nové osivo. U řady komerčně významných rostlin, jako je např. pšenice nebo sója, však tato hybridizace nefunguje. To znamená, že mnoho farmářů také kupuje komerční osivo jen jednou, a pak ho tradičním způsobem namoží, vyseje, dále zkvalitní, vymění s ostatními farmáři nebo prodá. Již po desetiletí využívá osivářský průmysl různé technologické a právní prostředky ve snaze přesně využít tuto mezeru, která v současné době stále omezuje příležitosti ke komerčním ziskům. Technologické postupy zahrnují např. genetické manipulace osiva s cílem zabránit jeho klíčení, ačkoli právě toto se setkává se silným odporem společnosti a zatím nezískalo širokou podporu. Jako úspěšný se naopak ukázal pokus prosadit legislativu, která zavádí přísnější práva duševního vlastnictví v osivářském odvětví.

Jako klíčový katalyzátor v tomto kontextu zafungovala souvislost mezi patentovými právy a mezinárodním obchodním právem ustanovená v roce 1995 dohodou TRIPS (Dohoda o duševním vlastnictví – spravovaná Světovou obchodní organizací), která členskými státy nařizuje minimální standardy pro národní legislativu. Podle dohody TRIPS musí být patentová ochrana udělena na období 20 let pro výrobky a procesy ve všech technologických oblastech za předpokladu, že jsou nové, invenční a je možné je aplikovat v průmyslu a dalších sektorech. Podle Článku 27.3 (b) dohody TRIPS se toto závazně vztahuje i na mikroorganismy a také na mikrobiologické a nebiologické procesy produkce rostlin nebo zvířat (Frein 2009: 19). Důležitým ústupkem pro rozvojové

země v rámci TRIPS byl fakt, že mohou namísto patentové ochrany zavést „účinný systém svého druhu“ (*sui generis*), který lépe vyhovuje zvláštním potřebám dané rozvojové země. Absence jasné definice termínu „účinný“ v dohodě TRIPS tak státům ponechává v jejich národní legislativě určitý prostor, aby mohly chránit práva farmářů na udržování, opětovné vysévání, vzájemnou výměnu a prodej komerčního osiva.

A je to přesně tento prostor, který chce EU (podobně jako jiné státy, např. USA) omezit pomocí bilaterálních obchodních dohod. Mnohé z těchto dohod zavazují rozvojové země k tomu, aby nařídily standardy Mezinárodní unie pro ochranu nových odrůd rostlin (UPOV), která byla novelizována v roce 1991, jako jedinou možnost pro systém *sui generis*. V důsledku toho musely partnerské země schválit legislativu, která zakazuje výměnu a opětovný prodej komerčního osiva během dvacetiletého období platnosti práv na rostlinnou odrůdu a opětovné vysévání povolit pouze za podmínky, že budou zaplaceny poplatky za opětovný výsev (De Schutter 2009b: 5f. a Frein 2009: 19).

Tyto povinnosti jsou zahrnuty např. v obchodní dohodě mezi EU a Kolumbií a Peru, která byla podepsána v dubnu 2011.⁸ Peru nejdříve dohodu UPOV vůbec nepodepsalo a Kolumbie podepsala pouze onu podstatně méně problematickou verzi z roku 1978 (Fritz 2010: 18). Několik důležitých plodin, jako jsou brambory, batáty, maniok, paprika, rajčata, fazole, kukuřice, merlík (quinoa) a laskavec (amarant), pochází z And nebo se tam vyskytuje v obzvláště velké diverzitě. Opětovné vysévání, výměna a opětovný prodej osiva (včetně komerčních osiv) tu až doposud u malých farmářů patřilo k tradičním postupům a v Kolumbii i Peru bylo také zatím povoleno bez omezení. Pokud by toto mělo být zakázáno, výrobní náklady by nevyhnutelně vzrostly, což by významným způsobem ohrozilo nezávislé živobytí, příjmy a nakonec i právo farmářských rodin na potraviny. S tím ostře kontrastují potenciální příjemci výhod plynoucích z přísných práv duševního vlastnictví, tedy nadnárodní osivářské firmy, jako jsou Monsanto a Syngenta či německá společnost Bayer-Crop Science, která osivo vyrábí a uvádí na trh v Kolumbii.

Také při vyjednávání obchodní dohody s Indií Evropská unie od počátku prosazovala povinnost realizovat UPOV z roku 1991. Indie, kde se 85% osiva svobodně vyměňuje mezi farmáři, je jedinou významnou ekonomickou silou, která zatím nepodepsala žádnou dohodu UPOV (De Schutter 2009b: 6). Díky rozsáhlé kampani dosáhly indické farmářské organizace, neziskové organizace a vysoké školy toho, že byl v roce 2001 přijat Zákon o ochraně rostlinných odrůd a o právech farmářů, který umožnil víceméně

⁸ Viz: Obchodní dohoda mezi Evropskou unií (a jejími členskými státy) a Kolumbií a Peru, Čl. 232: <http://www.bilaterals.org/spip.php?article19268&lang=en> (citace 26. 7. 2001).

úplné využívání prostoru pro systém *sui generis* na ochranu práv farmářů a vytvořil tak mezinárodní precedens. Podle tohoto zákona je farmářům výslovně dovoleno uchovávat, využívat, opětovně vysévat, vyměňovat a prodávat produkty i samotné osivo. Základní prvky tohoto zákona by nyní byly zpochybněny, pokud by Indie byla v důsledku obchodní dohody nucena realizovat standardy UPOV z roku 1991 (Suhai 2008: 11f. a 21f.). V tuto chvíli se jeví jako spíše nepravděpodobné, že bude indická vláda v této dohodě povinnosti vyplývající z UPOV akceptovat, i když se zdá, že EU v tomto směru stále vyvíjí tlak (Bhutani 2001: 4f.).

Podle kategorií zvláštního zpravodaje OSN Oliviera De Schuttera nastíněných výše v kapitole 2, jak EU, tak i její partnerské země neplní svou povinnost respektovat právo lidí na potraviny, když do obchodních dohod zařazují ustanovení, která zranitelným skupinám ještě více ztěžují přístup k osivu. Ve zprávě o osivářských politikách, kterou De Schutter přednesl Valnému shromáždění OSN, zdůraznil, že: „Zavádění legislativy a dalších opatření, která vytvářejí překážky znemožňující farmářům spoléhat se na neformální osivářské systémy, může znamenat porušení této povinnosti (tj. povinnost respektovat práva), protože to zbavuje farmáře prostředku nutného k dosažení jejich obživy“ (De Schutter 2009b: 4). Povinnosti spojené s patenty jsou v obchodních smlouvách problematické také z hlediska práva na potraviny, protože posilují kontrolu nad osivem, kterou třímají v rukou nejvýznamnější společnosti, a tím i závislost farmářů. Jsou problematické i z toho důvodu, že prosazování homogenních osivových odrůd a monokultur snižuje biodiverzitu, kterou mají farmáři k dispozici a která jim velmi zásadním způsobem pomáhá odolávat krizím (De Schutter 2008: 13).

Z hlediska lidských práv nemohou být takováto ustanovení ospravedlněna ani ochranou práv duševního vlastnictví, která je zakotvena v Čl. 15.1c) Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Důvodem je to, že toto právo se vztahuje na autory objevů a vynálezů jakožto jednotlivce nebo skupiny jednotlivců, ale nikoli na firmy jakožto držitele patentů. A navíc zmíněný zodpovědný výbor OSN ve svém Souhrnném vyjádření č. 17 (General Comment) z roku 2005 jasně říká, že na práva duševního vlastnictví se nesmí pohlížet izolovaně od ostatních práv uznávaných tímto paktem. Stát by tudíž měl zajistit, aby zákony na ochranu vědeckých, literárních nebo uměleckých produktů „nevytvářely žádnou překážku jejich schopnosti dostát svým nejpodstatnějším povinnostem v souvislosti s právem na potraviny, zdraví a vzdělání“ (CESCR 2005: odstavec 35). Výbor výslovně doporučuje jedno možné konkrétní protipatření: „vyloučit patentovatelnost těch vynálezů, jejichž komerční využití by ohrozilo kompletní naplnění těchto práv“. Právě tuto možnost se však EU snaží podkopat prostřednictvím bilaterálních obchodních dohod s několika rozvojovými zeměmi.

3.3 Deregulace investic evropských maloobchodních řetězců

Třetí oblastí konfliktu mezi obchodní politikou EU a lidským právem na potraviny je plánovaná deregulace služeb a investic evropských firem v zahraničí. EU má podle své nové obchodní strategie zde v úmyslu využít „všechny dostupné prostředky“. Chce dosáhnout bilaterálních obchodních dohod se svými partnerskými zeměmi, které budou zahrnovat ustanovení o deregulaci, která jde mnohem dál než Všeobecná dohoda o obchodu a službách (GATS) Světové obchodní organizace. Je pravdou, že GATS pokrývá v zásadě všechny čtyři režimy služeb, tj. (1) přeshraniční obchod se službami (např. poštovní služby z jedné země do druhé), (2) spotřeba v zahraničí (tam, kde uživatel vstupuje do země poskytovatele služeb), (3) komerční přítomnost (tam, kde poskytovatel služeb dodává svoje služby do zahraničí) a (4) přítomnost fyzických osob. V důsledku toho se musí členové WTO v souladu s principem statutu země s doložkou nejvyšších výhod chovat stejně k poskytovatelům ze všech zahraničních členských států ve všech sektorech, ve kterých přijali závazky.

Nicméně v rámci GATS je stále možné se k zahraničním a domácím poskytovatelům chovat nesejně, s výjimkou těch sektorů, kde členský stát přijal zvláštní povinnosti. Členské státy mohou navíc pro určitý sektor přijímat odlišné povinnosti, pokud jde o čtyři režimy poskytování, anebo mohou určitá opatření osvobodit od deregulace v určitém sektoru. Důsledkem volnosti spjaté s tímto přístupem „zdola nahoru“ je, že většina rozvojových zemí zatím neprijala žádné závazky v těch oblastech, které jsou pro ně citlivé (Frein a Reichert 2008: 29).

Jedním z příkladů, kde EU v současné době hodlá protlačit komplexní deregulaci sektoru služeb i v citlivých oblastech, je plánovaná dohoda o volném obchodu s Indií. EU v této souvislosti zaměřila zvláštní pozornost na sektor indického maloobchodu, který podle Indexu rozvoje globálního maloobchodu AT Kearney (Global Retail Development Index) představuje nejatraktivnější trh pro globální maloobchodní řetězce v nově se rozvíjejících ekonomikách. Evropské lobbistické asociace, jako je např. EuroCommerce, považují otevření tohoto trhu za nejvyšší prioritu (IBEF 2009: 2, a Eberhard a Kumar 2010: 22f.). Dosud mohly zahraniční společnosti v Indii operovat pouze v sektoru velkoobchodu. Pro maloobchodní společnosti s pouze jedinou značkou (např. Adidas) existuje práh 51% pro účast zahraničních společností, přičemž pro maloobchodníky s více značkami je zahraniční účast zakázána úplně (DIPP 2010: 1).

Při vyjednávání obchodní dohody nyní Evropská komise požaduje maximální deregulaci účasti evropských firem v maloobchodě s více značkami. Otevření takového rozsahu by bylo problema-

tické, protože indický maloobchodní sektor v současnosti podle oficiálních odhadů zaměstnává 35,06 milionů lidí a stává se tak po zemědělství druhým nejdůležitějším sektorem pro trh pracovních sil (Joseph et al. 2008: 7). Tato čísla navíc zahrnují zaměstnance asi dvanácti milionů malých obchodníků (*kiranas*) a asi deset milionů pouličních obchodníků, z nichž podstatnou část tvoří ženy. Podle studie, kterou zadala Mezinárodní organizace práce (ILO), je pouliční prodej vykonávaný chudým městským obyvatelstvem „jedním z důležitých způsobů, jak si vydělat na živobytí, protože vyžaduje jen minimální finanční vstup a poměrně malé dovednosti“ (Ghosh et al. 2007: 52).

Jsou to především tito malí obchodníci a majitelé malých obchodů s přebytečným zbožím, kdo protestují proti otevření tohoto sektoru, protože mají strach o svá pracovní místa a živobytí. Jejich obavy jsou opodstatněné, což dokazuje mj. i studie zpracovaná v Centru pro alternativní politiku (Centre for Policy Alternatives). Její autoři odhadují, že pokud by supermarketové řetězce převzaly 20 % indického trhu, bylo by zničeno přibližně 8 milionů pracovních míst (Guruswamy a Sharma 2006: 25). Studie Indické rady pro výzkum mezinárodních ekonomických vztahů (ICRIER), která je myšlenka otevření trhu v podstatě nakloněna, také přiznává, že malí obchodníci působící blízko nově otevřených indických supermarketů v minulosti utrpěli průměrné ztráty tržeb ve výši 14 % během prvních 21 měsíců, což pro mnohé znamenalo konec jejich podnikání (Joseph et al. 2008: 31ff.). Rovněž se předpokládá, že mnoho malých obchodníků v blízkosti supermarketů by muselo své obchody do 10 let zavřít (Joseph et al. 2008b: 47f.).

Zástupci evropských supermarketových řetězců tento problém bagatelizují argumentem, že oni sami by naopak vytvořili mnoho pracovních míst. Jejich sliby však neznějí příliš věrohodně. Např. společnost Carrefour při vládních konzultacích uvedla, že supermarketové řetězce by vytvořily 1,8 milionu pracovních míst během následujících devíti let.⁹ Tato společnost podle svých vlastních čísel v roce 2010 provozovala 15937 poboček po celém světě, přičemž 756 z nich bylo v Asii, a zaměstnávala celkem 471000 lidí.¹⁰ Dokonce i Walmart, největší skupina na světě nejenom v oblasti maloobchodu, měla ve svých 8400 pobočkách v roce 2010 jen dva miliony zaměstnanců (ETC Group 2008: 24).¹¹ Když se na

9 Carrefour: Diskusní materiál o přímých zahraničních investicích v maloobchodě více značek, 30. července 2010, str. 15.

10 Carrefour: zpracované finanční výkazy: <http://www.ecobook.eu/carrefour/2011-ok1/rfuk/>, a Výroční zpráva o činnosti a udržitelnosti za rok 2010, str. 44: <http://www.carrefour.com/cdc/finance/publications-and-presentations/annual-reports/> (citace 2. 8. 2011)

11 Výroční zpráva společnosti Walmart za rok 2010: http://cdn.walmartstores.com/sites/AnnualReport/2010/PDF/08_WMT%202010_StoreCount.pdf a <http://walmartstores.com/sites/>

tato čísla podíváme, je zřejmé, že sliby společnosti Carrefour lze vyložit jen jako pokus o manipulaci veřejným míněním. Nebo v to alespoň musíme doufat, protože podle výpočtů organizace MISEREOR by vytvoření 1,8 milionu pracovních míst v supermarketech vyžadovalo osmnácti- až dvacetinásobný nárůst stávající prodejní plochy oficiálního sektoru. Podle tohoto scénáře by také vytvoření 1,8 milionu pracovních míst v oficiálním sektoru (což by bylo mnohem účinnější než pracovní místa v neoficiálním sektoru) mělo za následek ztrátu 2,9 až 6,7 milionu pracovních míst v neoficiální ekonomice (MISEREOR et al. 2011).

Znamenalo by to hrozbu i pro malé farmáře, kteří zásobují malé obchodníky a pouliční prodejce potravinami nepřímo prostřednictvím tradičních velkoobchodních trhů (*mandis*). Vezmeme-li v úvahu vysoké standardy pro produkty, je krajně nepravděpodobné, že by tito malí farmáři získali přístup k dodávkovým řetězcům evropských supermarketů (Wiggerthale 2009). Potvrzuje to také ICRIER. Jeho studie došla k jednoznačnému závěru, že supermarketová dodavatelé celkově dosahují vyšších ziskových marží, než jak je tomu v případě nejvíce tradičních distribučních kanálů. Nicméně vychází také najevo, že dosud měli z této příležitosti prospěch pouze ti farmáři, kteří mají přístup k půdě, umělému zavlažování, nejlepšímu vzdělání, půjčkám a infrastruktuře, např. dopravním prostředkům (Joseph et al. 2008: 61–67). Farmáři budou čelit další hrozbě, pokud evropské supermarketové řetězce začnou ihned po souběžném snížení cel v sektoru zboží dovážet z Evropy velké množství svých produktů, z nichž většina je na vyšší úrovni zpracování. Je pravdou, že Carrefour prohlašuje, že bude produkovat valnou většinu výrobků lokálně. Tato společnost však také hodlá akceptovat zákonný, minimální požadavek na lokální nákupy od malých a středních podniků v Indii, jako je např. ten, o němž se v současné době diskutuje a jehož činí méně než 10 %.¹²

Jinými slovy i v tomto případě je živobytí, a tím pádem i právo na potraviny pro části populace, které jsou již dnes chudé, v akutním ohrožení kvůli požadavkům EU formulovaným v bilaterálních obchodních dohodách. Tím, kdo by z této situace profitoval, jsou evropské řetězce supermarketů jako Tesco, Carrefour a německá skupina Metro, které již řadu let operují ve velkoobchodním sektoru v Indii a čelí masivním protestům ze strany malých obchodníků. V rozhovoru publikovaném ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* zástupce společnosti Metro naznačil, že firma plánuje realizovat „u investic v Číně, Indii a Indonésii dokonce ještě agresivnější strategii“ a otevřít jenom v roce 2011 v těchto zemích dalších 20 filiálek.

[annualreport/2010/financial_highlights.aspx](http://www.carrefour.com/cdc/finance/publications-and-presentations/annual-reports/annualreport/2010/financial_highlights.aspx) (citace 2. 8. 2011)

12 Viz pozn. pod čarou č. 9

4 LIDSKOPRÁVNÍ NÁSTROJE V OBCHODNÍ POLITICE EU

Toto vše nevyhnutelně vyvolává otázku, kde lze v obchodní politice EU ve skutečnosti lidská práva najít. Existují v zásadě dva nástroje, které EU používá k prosazování lidských práv ve své obchodní politice: klauzule o lidských právech v bilaterálních obchodních dohodách a všeobecný systém preferencí (GSP). Oba nástroje jsou dále popsány a jejich účinnost je posouzena ve světle dosavadních zkušeností. Na tomto základě se pak v závěru budeme zabývat otázkou, zda a do jaké míry jsou stávající lidskoprávní nástroje EU vhodné pro řešení konfliktů mezi samotnou obchodní politikou EU a lidskými právy, jak je popsáno výše v kapitole 3 v souvislosti s právem na potraviny.

4.1 Klauzule o lidských právech v bilaterálních obchodních dohodách

Přístup EU spočívající ve spojování mezinárodních dohod s respektem k lidským právům má svůj původ v masakru, ke kterému došlo v roce 1977 v Ugandě. V reakci na tento masakr se tehdejší Evropské společenství rozhodlo stáhnout rozvojové finanční prostředky, ke kterým se předtím zavázalo. Odůvodnilo tento krok tím, že evropské fondy by nikdy neměly napomáhat k udržování politiky, která vede k porušování lidských práv. Aby podobné situace již v budoucnu nevznikaly, byly do následných verzí dohod z Lomé poprvé zařazeny klauzule týkající se lidských práv. V 80. letech však tyto snahy nepřekročily rámec pouhé rétoriky. Lidskoprávní klauzule, která by mohla být skutečně funkční, se objevila poprvé v roce 1990 v dohodě o spolupráci s Argentinou, a to na žádost samotné Argentiny (Bartels 2008: 2).

Od roku 1992 je běžnou praxí zařazovat takové klauzule jakožto „základní prvky“ do bilaterálních dohod Evropského společenství, resp. Evropské unie. Podle těchto klauzulí musí základní lidská práva zakotvená ve Všeobecné deklaraci lidských práv tvořit základ domácí i zahraniční politiky příslušných stran, které se dohody účastní (ES 2001: 10). Sankční mechanismy se však mohou velmi lišit. Tzv. „baltská klauzule“ dává zúčastněným státům právo neprodleně ukončit celou dohodu v případě vážného porušení

lidských práv. Tzv. „bulharská klauzule“, která se objevila poprvé v dohodách s Bulharskem a Rumunskem v roce 1993, je mnohem méně drastická a stanoví různě stupně eskalace předtím, než jsou sankce uvaleny. Tato klauzule umožňuje okamžité ukončení dohody pouze v případech obzvláště naléhavých. Jinak příslušný postup zahrnuje především vyžádání informací, přezkoumání těchto informací a okolností a hledání řešení pomocí vzájemné dohody. Tato opatření navíc musejí být vybrána z možných variant, které nejméně narušují funkčnost celé dohody. V roce 1995 komise zformulovala standardní klauzuli vycházející právě z bulharské klauzule (ES 1995: 12–14).

Klauzuli považovanou za dosud nejdůležitější ustanovení v mezinárodní dohodě najdeme v Článcích 9 a 96 Dohody z Cotonou mezi EU a státy AKP z roku 2000; tato dohoda prošla od té doby dvěma revizemi (Bartels 2008: 3).¹³ Tato klauzule nařizuje jako „základní prvek“ dohody, že „spolupráce bude směřovat k udržitelnému rozvoji“ a že „to znamená i respekt ke všem lidským právům a jejich dodržování“ (Článek 9, odst. 1). Odkazuje na mezinárodní závazky zúčastněných stran, zdůrazňuje univerzálnost a nedělitelnost lidských práv a také výslovně zmiňuje hospodářská, sociální a kulturní práva (odst. 2). Podtrhuje také, že lidskoprávní povinnosti se vztahují jak na domácí tak i na mezinárodní politiky zúčastněných stran. A rovněž výslovně říká, že „toto partnerství aktivně podporuje dodržování lidských práv (odst. 4). Navíc v Článku 96 dohoda poměrně velmi podrobně popisuje kroky, které se musí učinit v případě porušení těchto základních prvků dohody. Tyto kroky do značné míry odpovídají výše popsané bulharské klauzuli a umožňují ukončení dohody až jako poslední možnost.

Lidskoprávní klauzule v mezinárodních dohodách ve skutečnosti vedly a vedou Evropské společenství, resp. Evropskou unii k tomu,

¹³ Dohoda z Cotonou z 23. 6. 2000: <http://www.acpsec.org/en/conventions/cotonou/accord1.htm> a revize: http://ec.europa.eu/europeaid/where/acp/overview/cotonou-agreement/index_en.htm (citace 28. 7. 2011).

aby v opakovaných situacích přijímala opatření proti porušování lidských práv (Bartels 2008: 11). Platí to obzvláště s ohledem na různé dohody z Lomé a dohodu z Cotonou, v jejichž rámci měla EU formální konzultace s těmito státy: Togo, Niger, Guinea-Bissau, Komory, Pobřeží slonoviny, Haiti, Fiji, Libérie, Zimbabwe, Středoafrická republika a Mauretánie. Z Palestinské autonomie byly rozvojové fondy staženy a převedeny na organizace občanské společnosti. Pomoc Bělorusku byla ukončena v roce 1996 kvůli problémům v demokratizačním procesu a podobně skončila i pomoc Rusku v roce 1999, z důvodu porušování lidských práv během války proti Čečensku. V dalších případech, např. u Izraele, Alžírka a Vietnamu, EU odmítla opatření, po kterých volal Evropský parlament a nevládní organizace. V usnesení přijatém v roce 2008 Evropský parlament obvinil Evropskou komisi z „měření dvojím metrem“ při uplatňování sankcí (EP 2008).

Dokonce ještě kontroverznější než tato nejednotnost je však účinek přijatých sankcí. Ve studii provedené pro Evropský parlament dospěl Lorand Bartels k jednoznačnému závěru, že „akce podniknuté Evropskou unií v případech porušování lidských práv jsou obvykle neúspěšné (např. v Rusku, Bělorusku a Libérii)“. Na druhé straně potvrzuje úspěch opatření přijatých v reakci na puče nebo zmanipulované volby ve Středoafrické republice v roce 1995, Pobřeží slonoviny v roce 2001–2002, Fiji v roce 2003, Haiti v roce 2001 a Togu v roce 2006. Tyto pozitivní výsledky připisuje skutečnosti, že nové režimy mají sklon být více závislé na podpoře a mezinárodním uznání a dělají tudíž více ústupků. V zásadě však Bartels označuje účinnost „negativních podmínek“, tj. těch, které jsou spojeny se sankcemi, za minimální. V této souvislosti také považuje za logické, že EU dosud nikdy neuválila obchodní sankce podle bilaterální obchodní dohody (Bartels 2008: 14). Dochází k závěru, že sankce jsou problematické i proto, že jejich uvalení může naopak vést ke ztrátám pracovních míst a v některých případech i k porušení sociálních lidských práv. Doporučuje proto, aby byly obchodní sankce uvalovány pouze v případech, kdy bylo již předem provedeno zhodnocení dopadů sankcí na lidská práva (Bartels 2008: 17).

Do některých bilaterálních obchodních dohod lidskoprávní klauzule v poslední době buď nebyly zařazeny vůbec, anebo pokud byly, tak jen v oslabené formě. V dohodě s Peru a Kolumbií jsou lidská práva zmíněna mezi „základními prvky“ dohody. Nicméně ustanovení o plnění povinností v Článku 8 jsou formulována mnohem méně razantně než ustanovení v Dohodě z Cotonou. I když jsou zde nařízeny naléhavé schůzky a vyhodnocení situace, o ukončení dohody jako o možném opatření se dohoda výslovně nezmiňuje. Sociální standardy jsou v dohodě s Kolumbií podstatně slabší než standardy popsané v dohodě s Jižní Koreou a nejsou uvedeny mezi „základními prvky“ smlouvy (Zimmer 2011). Jinými slovy – zatímco porušování lidských práv lze teoreticky

trestat, v případech porušování environmentálních dohod nebo základních pracovních standardů Mezinárodní organizace práce (ILO) to neplatí. Je to problematické i z toho důvodu, že když dohoda vstoupí v platnost, Kolumbie a Peru opustí GSP+, jež zahrnuje komplexní ochranu pracovních práv a environmentálních dohod (viz níže). V tomto smyslu tato dohoda rozhodně zhoršuje situaci (Fritz 2010: 23).

Klauzule o lidských právech není vůbec zařazena do dohod EU s Kanadou nebo Jižní Koreou (parafovány v říjnu 2009). Posledně jmenovaná dohoda obsahuje jen kapitolu o udržitelném rozvoji, která zahrnuje sociální a pracovní standardy. Lidská práva jsou zmíněna jen okrajově v Preambuli.¹⁴ V současné době je velmi nejisté, zda bude klauzule o lidských právech zařazena do dohody EU s Indií nebo ne, vezmeme-li v úvahu zmíněné kategorické odmítnutí. Evropský parlament ve svém usnesení z května 2011 zdůrazňuje, že, „lidská práva, demokracie a bezpečnost jsou základními prvky vztahů mezi EU a Indií“, ale už jednoznačně nevolá po zařazení lidskoprávní klauzule jako „základního prvku“ do samotné dohody (EP 2011, Článek 31).

4.2 Všeobecný systém preferencí (GSP)

Druhým nástrojem, jehož pomocí se EU snaží podporovat lidská práva jako součást své obchodní politiky, je Všeobecný systém preferencí (GSP). V rámci GSP Evropská unie uděluje rozvojovým zemím snazší přístup na trh EU, a to prostřednictvím nabídky nižších celních sazeb, než jaké nabízí zbývajícím členům WTO. Historie GSP sahá až k návrhu předloženému Konferencí OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD). V roce 1971 bylo tehdejší Evropské společenství první, kdo ho realizovalo (EU 2010). Od počátku 90. let se systém dále rozpracovával a rozšiřoval, aby pak zahrnoval i pozitivní podmíněnost (Bartels 2008: 7–8). V roce 1991 EU udělila Bolívii, Kolumbii, Ekvádoru a Peru snížení sazeb, které šlo mnohem dál než GSP. Důvodem byla podpora přechodu od pěstování plodin pro drogy k ostatní zemědělské produkci. V roce 1994 EU zavedla další systém pobídek, které svázaly celní preference s dodržováním určitých pracovních standardů a dohod o tropickém dřevě.

Teprve až poté, co po stížnosti Indie bylo v roce 2004 prohlášeno, že preference udělené za účelem boje proti nelegálnímu pěstování drog nesplňují podmínky WTO, vytvořila EU dnešní systém GSP+, ke kterému může získat přístup každý stát, pokud ratifikuje a „účinně implementuje“ celkem 27 mezinárodních dohod o lidských právech, základních pracovních standardech, udržitel-

14 Dohoda o obchodu mezi Evropským společenstvím a jeho členskými státy na jedné straně a Korejskou republikou na straně druhé, parafována 15. 10. 2009, kap. 13: <http://www.bilaterals.org/spip.php?article16117&lang=en>.

ném rozvoji a dobrém vládnutí. Již v roce 2001 byl GSP rozšířen o iniciativu EBA (Everything But Arms – Vše kromě zbraní), která uděluje nejméně rozvinutým zemím bezcelní přístup na trh pro všechny produkty s výjimkou zbraní a munice. Dnešní GSP, jehož ustanovení jsou zakotvena v nařízení z roku 2008,¹⁵ tak pokrývá tři varianty a uděluje preference celkem 178 státům. Čtyřicet šest z nich pak využívá bezcelní přístup na trh pro všechny produkty kromě zbraní v rámci iniciativy EBA. Patnáct států se kvalifikovalo pro GSP+, jež zahrnuje zmírnění sazeb pro 6336 celních případů. Zbývající státy dostávají preference pro 6244 celních případů na základě obecného GSP (EU 2010).

Všechny tři varianty GSP zahrnují lidskoprávní komponent. Je to proto, že Článek 22 zmíněného platného nařízení umožňuje dočasné přerušení preferencí v rámci obecného GSP, jestliže „dojde k vážnému a systematickému porušování principů zakotvených v určitých mezinárodních úmluvách týkajících se nejdůležitějších lidských práv a pracovních práv nebo životního prostředí či dobrého vládnutí“. Z hlediska lidských práv je však obzvláště zajímavý systém GSP+, který jako podmínku přístupu také nařizuje „ratifikaci a účinnou implementaci“ 27 dohod. Ty zahrnují např. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Mezinárodní úmluvu o právech dítěte.¹⁶ Co se týká ratifikace, je nutné GSP+ nakonec považovat za úspěch. Důvodem je fakt, že jen 5 z 15 zemí, které získávají preference, před vstupem do GSP+ ratifikovalo úmluvy o lidských právech. Osm zemí muselo ratifikovat jednu úmluvu, aby splnilo kritéria GSP+, a dvě země musely ratifikovat po dvou úmluvách (Bartels 2008: 13).

Je nicméně sporné, zda systém GSP+ kromě tlaku na ratifikace přispěl také k „účinné implementaci“ těchto lidskoprávních úmluv. Důvodem je především fakt, že neexistuje žádný standardizovaný proces, s jehož pomocí by EU mohla hodnotit zprávy těchto států o naplňování zmíněných 27 konvencí. Schází také jasná kritéria, podle kterých by mohlo být potvrzeno „vážné a systematické porušování“. To by mohlo vysvětlovat, proč byly celní preference odebrány jen ve třech případech, konkrétně Barmě od roku 1997, Bělorusku od roku 2007 a Srí Lance od roku 2010. V Barmě a Bělorusku bylo toto opatření založeno na porušování pracovních práv a v případě Srí Lanky na pošlapávání občanských a politických lidských práv zakotvených v Úmluvě OSN proti mučení a Mezinárodní úmluvě o právech dítěte.¹⁷ Naproti

tomu Kolumbie, která je známá svým katastrofickým přístupem k lidským právům, zatím sankcím unikla. Žádné sankce nebyly uvaleny ani na Honduras, přestože v souvislosti s pučem v roce 2009 existovaly prokázané případy masivního porušování lidských práv i porušení zásad dobrého vládnutí.

Avšak i tam, kde sankce nakonec byly uvaleny, jsou na místě pochybnosti o jejich účinnosti. Například na Srí Lance ukončení celních preferencí v únoru 2010, které bylo původně omezeno jen na 6 měsíců, požadovaný efekt nemělo. Vláda, umožnila, aby propadly všechny termíny pro předložení plánu opatření na splnění 15 podmínek stanovených Evropskou komisí, a tím zabránila prodloužení sankcí. Odbory na Srí Lance v této souvislosti kritizovaly postoj své vlády, protože ta svým rozhodnutím v podstatě akceptovala negativní dopady na dělníky v oděvním průmyslu. Dokonce už tehdy se ozývala varování, že stažení preferencí samo o sobě může mít negativní vliv na sociální lidská práva na Srí Lance (Bartels 2008: 17). V srpnu 2010 informoval jeden národní deník o uzavírání první oděvní továrny. Podle této zprávy nejmenovaný vládní úředník odhadl, že je ohroženo 100,000 pracovních míst.¹⁸ Je složité předvídat, jak reálně se tyto obavy ukážou. Určité obavy však vznikají proto, že EU, podle citace velvyslance EU Bernarda Savage v týchž novinách, neprovedla vůbec žádný odhad možných dopadů.

I když sankce mají negativní vedlejší účinky, nemusí to nutně vést k závěru, že jsou neospravedlněné a měly by se zrušit. Z hlediska EU je naprosto oprávněné či dokonce zcela nezbytné, aby nepomáhala posilovat režim, u něhož se prokázalo, že byl spojen se závažným porušováním lidských práv. Platí to tím spíš, vezmeme-li v úvahu, že GSP+ je vnímán jako systém pozitivních pobídek pro státy s pozitivní historií v oblasti lidských práv. Po velmi problematických zkušenostech se sankcemi proti Iráku jsme si dnes již všichni vědomi – pokud jsme nebyli již dříve – že smysl pro míru a citlivost je v tomto kontextu naprosto nezbytný. EU by měla alespoň provádět tzv. posuzování dopadů na lidská práva (HRIA – human rights impact assessment) u všech represivních opatření předtím, než je přijme, jak ji k tomu vyzývá Evropský parlament (EP 2009).

4.3 Zásadní nedostatky lidskoprávních nástrojů v obchodní politice EU

Vedle výše popsaných potíží se špatnou transparentností, nekonzistentností a pochybnou účinností v případě uplatnění vykazují

15 Nařízení Rady (ES) č. 732/2008, 22. 6. 2008.

16 Ibid., Čl. 8 a příloha 3.

17 Evropská komise: Zpráva o zjištěných vyšetřování v souvislosti s účinnou implementací některých úmluv o lidských právech na Srí Lance, Brusel 19. 10. 2009, C (2009) 7999.

18 Najmuddin, Jamila: The story of one man and the catastrophe of the nation, in: Daily Mirror, 16. 8. 2010: http://www.dailymirror.lk/index.php?option=com_content&task=view&id=5867&Itemid= (citace 29. 7. 2011).

lidskoprávní nástroje obchodní politiky EU také následující čtyři základní problémy.

První zásadní problém se týká nejdůležitější otázky, a to zda jsou stávající nástroje vhodné pro prevenci potenciálních *negativních dopadů obchodní politiky EU* jako takové. Odpověď na tuto otázku zcela zřejmě zní ne – skutečnost, která souvisí se skrytou omezenou logikou těchto nástrojů. Jsou vytvořeny proto, aby stimulovaly prosazování respektu k lidským právům v partnerských zemích a umožňovaly sankce v případech jejich vážného porušování. Tato sankční opatření jsou však vyvolávána porušováním lidských práv, které probíhá nezávisle na obchodních smlouvách. To, na co tyto nástroje explicitně nereagují, jsou dopady samotných obchodních smluv na lidská práva. Proto ani GSP+ ani klauzule o lidských právech v bilaterálních dohodách nebudou schopné zabránit porušování lidských práv nebo ohrožení práva na potraviny, jak bylo popsáno výše v kapitole 3. Pouze Dohoda z Cotonou obsahuje v tomto smyslu určitý pozitivní přístup – Článek 9, odst. 4 uvádí, že „Toto partnerství bude aktivně podporovat dodržování lidských práv“. Protože je toto ustanovení mezi „základními prvky“ dohody, bylo by možné argumentovat, že negativní vlivy na lidská práva by mohly vést ke konzultacím a v konečném důsledku dokonce k ukončení smlouvy. To by se mohlo stát relevantním pro Dohodu EU o ekonomickém partnerství (EPA) s karibskými státy (Cariforum). V Části 1, Článku 2 EPA uvádí, že je založena na zásadních a elementárních prvcích Dohody z Cotonou, a v Článku 3 jde ještě dál a spojuje tyto prvky přímo s implementací samotné smlouvy EPA.¹⁹ Kroky tohoto druhu by byly možné, pouze pokud by EU zavedla pravidelná tzv. posuzování dopadů na lidská práva (HRIA – human rights impact assessments) a postupy, jak naložit s jejich výsledky (viz kapitola 5 níže). Je politováníhodné, že klauzuli navázanou na dohodu z Cotonou už v této formě nenajdeme v žádné jiné bilaterální dohodě. Platí to také pro dočasné dohody EPA, které byly zatím parafovány nebo podepsány a které se omezují na obchod se zbožím. Dohoda IEPA s Ghanou lidská práva zmiňuje také jenom okrajově v preambuli jako základní prvky Dohody z Cotonou, ale už je jako takové nezačleňuje do samotné dohody IEPA.²⁰

Druhou problematickou otázkou je používání celních pravidel EU jako *sankce* nebo jako *stimulu* k dosažení lidskoprávních cílů. Zvýšení sazeb, tedy sankční nástroj, který je k dispozici jak prostřednictvím GSP tak i prostřednictvím lidskoprávních klauzulí v bilaterálních dohodách, může samo o sobě ohrozit sociální lid-

ská práva, jak to v současnosti hrozí např. na Srí Lance. Na druhé straně je však také myslitelné, že samotné udělení celních preferencí zvyšuje pravděpodobnost porušování lidských práv. Tuto kritiku vnesla ve zvláštním kontextu v Kambodži lidskoprávní organizace Bridges Across Borders Cambodia (BABC). Pronájmy půdy o rozloze 80.000 ha zde vedly k masivní expanzi plantáží cukrové třtiny. Činnost zúčastněných firem – alespoň takové bylo tvrzení – vedlo k porušování lidských práv a poškození životního prostředí, které zasáhlo 12.000 lidí. Podle prohlášení, která učinili zástupci těchto společností, jim iniciativa EBA poskytla důležitý stimul ke zvětšení jejich produkce (BABC 2010: 1 a 8). BABC tudíž požaduje, aby EU provedla podrobné přezkoumání porušování lidských práv v kambodžském cukerném průmyslu. Požaduje také, aby EU vyzvala kambodžskou vládu k přijetí protipatření, a pokud nebudou následovat konkrétní kroky, aby zrušila celní preference. EU to odmítla udělat. Z těchto skutečností pak vystává zásadní otázka – zda jsou snížení cel míněné ze strany EU jako pobídka a zvýšení cel jako sankce vhodnými způsoby podpory lidských práv. Jako naprosté minimum musí EU před uplatněním některého ze svých lidskoprávních nástrojů pečlivě a citlivě zvažovat možné pozitivní i negativní dopady na lidská práva v každém konkrétním kontextu.

Třetím problematickým aspektem lidskoprávních sankcí stanovených v obchodních dohodách je fakt, že v praxi dopadají *pouze na rozvojové země*. Důvodem je to, že porušování lidských práv v samotné EU jen zřídka jde tak daleko, že by se dostalo do konfliktu s lidskoprávními klauzulemi v obchodních dohodách. Aktéry, kteří unikají sankcím, jsou nejčastěji nadnárodní evropské společnosti, které jsou asi částečně za porušování lidských práv odpovědné a profitují z něj. Je nesmírně obtížné dostat evropské společnosti k soudům v EU kvůli porušování lidských práv v zahraničí, jestliže se tohoto porušování dopouštějí jejich pobočky nebo dodavatelé (Saage-Maaß et al. 2011). To je ještě znásobeno tím, že lidskoprávní klauzule v obchodních dohodách jsou vytvořeny proto, aby chránily evropské firmy před lacinou zahraniční konkurencí. Tato jednostrannost již vedla mnoho neziskových organizací a odborů v rozvojových zemích k tomu, že lidskoprávní klauzule a sociální standardy v obchodních dohodách v principu odmítly, protože to považují za nástroj protekcionismu Evropské unie.

Nicméně na obranu GSP je nutné říci, že celní preference byly dosud udělovány, aniž by na oplátku byly poskytnuty jakékoli benefity v obchodní politice, což však není případ bilaterálních obchodních dohod. To se však může brzy změnit (a to je čtvrtý problematický aspekt) v rámci *reformy GSP*, o které se v současné době diskutuje. Pokud vlády evropským společnostem systematicky komplikují přístup k surovinám, pak podle návrhu nařízení Evropské komise by to bylo interpretováno jako „neřerová

19 Ekonomické partnerství států Cariforum na jedné straně a Evropské společenství a jeho členské státy na straně druhé: <http://www.bilaterals.org/spip.php?article10956&lang=en> (citace 29. 7. 2011).

20 Viz pozn. pod čarou č. 4.

obchodní praktika“, která by vedla k vyloučení z GSP.²¹ Pokud by se tato *podmíněnost ekonomické politiky* měla stát součástí konečného nařízení, byl by to jasný případ zneužití obchodního nástroje vytvořeného na ochranu lidských práv. EU by ho mohla použít jako prostředku k vyvíjení tlaku a přesvědčování vlád ke snížení exportních sazeb a podstatným způsobem tak omezit jejich prostor pro regulaci tohoto sektoru, který je citlivý jak v souvislosti s lidskými právy tak i životním prostředím. Také by to způsobilo, že finančně slabé rozvojové země by ztratily veřejné příjmy, které jsou jim tolik třeba, koneckonců i k plnění sociálních lidských práv. V jednom materiálu o obchodní strategii EU se německá vláda výslovně vyjádřila ve prospěch této problematice změny (Německá spolková vláda 2010: 5). Dalším důsledkem plánované reformy je, že kvůli přísnějším ekonomickým kritériím by v budoucnu požadavky GSP+ splnilo jen 10 namísto 15 zemí. Celkem by se tak výhodám plynoucím z GSP v budoucnu těšilo jen 103 států namísto stávajících 178. Je zřejmé, že tato možnost vyloučení je zavedena proto, aby zvýšila tlak na příslušné země, aby souhlasily s reciproční obchodní dohodou. Takový souhlas by od nich vyžadoval snížení celních sazeb a realizaci dalších deregulačních opatření směrem k EU, čímž by tyto země podkopávaly své zájmy. Týká se např. 13 zemí, které v současnosti stále ještě s EU dojednávají dohody EPA, a také Brazílie, Uruguaye nebo Argentiny, které jednájí o obchodní dohodě s EU jakožto členské státy sdružení Mercosur.

Závěrem: v kapitole 2 jsme viděli, že obchodní strategie Obchod, růst a světové záležitosti obsahuje směrem k partnerským zemím především opatření a požadavky, jejichž cílem je posílit práva firem. V kapitole 3 jsme pak viděli, že řada těchto požadavků znamená značnou hrozbu pro lidské právo na potraviny i pro další lidská práva. Co se týká cílů udržitelnosti, snižování chudoby a ochrany lidských práv, tato obchodní strategie jen převedla pozornost ke klauzulím obsaženým v bilaterálních dohodách a systému GSP. Strategie také oznámila navrženou reformu GSP, přičemž za její cíl označila „zaměření přínosů na ty země, které to nejvíce potřebují, a ty, které účinně implementují mezinárodní pracovní standardy a principy lidských práv, ochrany životního prostředí a dobrého vládnutí“ (ES 2010a: 8). Návrh reformy GSP nyní odhaluje tři věci: že k lidskoprávním podmíněnostem byly přidány i podmíněnosti ekonomické politiky; že v budoucnu budou vyloučeny některé rozvojové země, které splňují lidskoprávní kritéria, a že zaměření na „ty země, které to nejvíce potřebují“ primárně znamená, že ostatní země budou vyloučeny. Také jsme výše upozornili, že znění lidskoprávních klauzulí v bilaterálních dohodách byla, s výjimkou dohody mezi EU a karibskými státy (EPA EU-Cariforum) oslabena. Nová obchodní strategie EU tak v praxi obsahuje nejenom podstatné posílení firemních práv v citlivých lidskoprávních oblastech, ale i narušení jejich vlastních lidskoprávních nástrojů. Jinými slovy, ohledně lidských práv je to krok zpátky, který je nutné považovat za velmi problematický z hlediska mezinárodního práva.

21 Evropská komise: Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady o aplikaci programu Generalizovaného systému preferencí, 10. 5. 2011 [COM(2011/0117(COD))], str. 2 a 19: http://ec.europa.eu/governance/impact/ia_carried_out/docs/ia_2011/com_2011_0241_en.pdf (citace 29. 7. 2011).

5 KOMPLEXNÍHO PŘÍSTUPU K LIDSKÝM PRÁVŮM V OBCHODNÍ POLITICE

Zjištěné mezery a rozpory jasně ukazují, že v obchodní politice EU je třeba naprosto nový a komplexní přístup k lidským právům, jak po tom výslovně volá Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. Z toho v první řadě vyplývá, že je třeba otočit logiku EU v oblasti lidských práv. Obchodní politika EU musí být podrobena jasnému cíli: musí (kromě dalších věcí) pomáhat v naplňování lidských práv ohrožených populací a jejich částí. Obchodní dohody nesmějí za žádných okolností porušovat povinnost respektovat a chránit lidská práva, tj. nesmějí vést k žádným krokům, které by se stavěly proti naplňování lidských práv. Za tímto účelem musí být zachován politický prostor, který vlády požadují, aby mohly respektovat, chránit a naplňovat všechna lidská práva a tam, kde je to nutné, musí být tento prostor rozšiřován, obzvláště v rozvojových zemích, ale i v bohatých státech. Důkazní břemeno, že obchodní smlouvy splňují tato lidskoprávní kritéria, by mělo spočívat na EU a vládách partnerských zemí. Z hlediska projektu *EcoFair Trade Dialogue* mohou klíčovou roli při zlepšování soudržnosti obchodní politiky EU v oblasti lidských práv sehrát následující opatření a nástroje:

1. V rámci WTO by EU měla tlačit na revizi **Článku XXIV dohody GATT** s cílem zrušit ustanovení o liberalizaci „v podstatě veškerého obchodu“ podle bilaterálních obchodních dohod na základě „reciprocity“. Toto ustanovení nebere dostatečně v úvahu nerovnost ekonomických a sociálních okolností mezi chudými a bohatými státy a může omezovat manévrovací prostor, který vlády potřebují, aby mohly hájit sociální lidská práva v rozvojových zemích v oblasti obchodu se zbožím. Dokud Článek XXIV zůstane v platnosti, musí ho EU vždy interpretovat s ohledem na ochranu lidských práv. Neexistuje žádná jasná kvantitativní definice „v podstatě veškerého obchodu“. To znamená, že neexistuje ani přesvědčivý důvod, aby EU volala po kompletním otevření trhu u 80 % všech sazeb v případě států AKP nebo více než 90 % v případě Indie a dalších zemí, které stále mají vysokou míru chudoby. Další požadavky, které jsou z lidskoprávního hlediska problematické, jako např. ustanovení o pozastavení (stand-still clause),

deregulace trhu s veřejnými zakázkami, investic a služeb, snížení exportních daní a zpřísnění práv duševního vlastnictví, nemohou být Článkem XXIV ospravedlňovány. V těchto oblastech by EU neměla na rozvojové země vyvíjet nátlak a neměla by takováto ustanovení zařazovat do obchodních dohod, aniž by posoudila jejich vliv na lidská práva.

2. Povinnost EU respektovat, chránit a naplňovat lidská práva v obchodní politice automaticky znamená povinnost provádět před uzavřením obchodních dohod systematicky a včas tzv. **posuzování dopadů na lidská práva (HRIA – human rights impact assessment)**. Protože bez posouzení dopadů těchto dohod na lidská práva bude pro EU těžké odvrátit případné porušování těchto práv. Proto Evropský parlament ve svém usnesení z 8. 11. 2010 vyzývá Evropskou komisi, aby „prováděla posouzení dopadů na lidská práva spolu s posouzením udržitelnosti“ (EP 2010: odst. 19). Zvláštní zpravodaj OSN Olivier De Schutter vypracoval návrh směrnic a principů pro realizaci HRIA, který je v současné době předmětem konzultací s organizacemi OSN (De Schutter 2011, podrobněji se jím zabýval také Walker 2009, Harrison 2010 a Berne Declaration et al. 2010). Na základě těchto vsměrnic a principů by EU měla vytvořit standardizovaný postup pro systematické provádění HRIA u svých obchodních a investičních dohod. Instituce pověřená prováděním posudků HRIA musí být nezávislá na Komisi i na národní vládě příslušné partnerské země. Výzkumné týmy budou muset zajišťovat multidisciplinární odborné znalosti, včetně specializace na lidská práva. Proces HRIA sám o sobě musí vykazovat maximální stupeň transparentnosti a musí přiměřeným způsobem zahrnovat všechny relevantní zainteresované skupiny ve společnosti, včetně těch částí populace, které jsou potenciálně ohroženy. Posudky HRIA musejí být provedeny před vyjednáváním (*ex ante*) a také poté (*ex post*), tj. po určité fázi realizace dohody. Výsledky a doporučení HRIA musejí projít veřejnou diskusí jak v rámci EU, tak i v partnerské zemi. Rozhodnutí o politických důsledcích pro příslušný obchodní mandát EU by mělo být

přijato v Evropském parlamentu a případně i v národních parlamentech. Např. na rozdíl od amerického Kongresu, nemá Evropský parlament podle Lisabonské smlouvy zatím právo dávat pověření k příslušným vyjednávacím procesům ohledně obchodních mandátů ani definovat jejich cíle. Protože však Parlament musí nakonec obchodní smlouvy schvalovat, může Komisi již v počátečních fázích sdělit své podmínky pro jejich schválení (Woolcock 2010: 11).

- Lidskoprávní klauzule** musejí být začleněny do všech obchodních dohod EU. Klauzule by měly být přeformulovány tak, aby zahrnovaly především dopady příslušných obchodních dohod jako takových. Jak již bylo vysvětleno výše, příklady dobrých postupů v tomto směru zahrnují Dohodu z Cotonou a dohodu EPA s Cariforem, podle kterých tyto dohody samy o sobě musejí prosazovat respekt k univerzálním a nedělitelným lidským právům. Nicméně, obchodní dohody by však také měly stanovovat pravidelná posuzování svých vlastních dopadů na lidská práva. Ustanovení tohoto druhu je zařazeno např. do nedávné obchodní dohody mezi Kanadou a Kolumbií.²² Klauzule o lidských právech musejí definovat jasný postup, s jehož pomocí je zrušena platnost určitých ustanovení obchodní dohody, pokud existuje důvodné podezření, že přispívají k porušování lidských práv. EU by měla v tomto duchu zrevidovat standardní klauzuli Komise z roku 1995 a nařídit odpovídající minimální standardy pro všechny obchodní dohody. Odhalování porušení lidských práv či hrozeb pro lidská práva by se nemělo nechávat na samotných vládách. Měly by se zapojit i lidskoprávní instituce OSN, stejně tak jako nezávislé subjekty občanské společnosti v příslušné partnerské zemi. **Rendez-vous klauzule** (dohoda o další schůzce) musí nařizovat provedení *ex post* posudku HRIA po určitém období implementace a na základě jeho výsledků umožnit revizi problematických ustanovení dohody.
- Sankční mechanismus** obsažený v GSP a lidskoprávních klauzulích je nutné zrevidovat. Revize by se měla zaměřit především na porušování lidských práv páchané v důsledku realizace dané dohody. Tam, kde se o tento případ skutečně jedná, by se problematická ustanovení měla změnit. Sankce

proti signatářským zemím založené na jiném porušování lidských práv, tj. nezávislé na ustanoveních obchodní dohody, by nicméně měly zůstat možné. Měl by se však zavést standardizovaný postup a jasné indikátory a kritéria, jež určí, jak se budou zprávy států hodnotit a kdy dochází k „vážnému a systematickému porušování“ lidských práv, které vyžaduje sankce. U procesu tohoto druhu je důležité zajistit aktivní účast zainteresovaných stran z občanské společnosti a postupy v případech stížností od možných obětí. Předtím, než jsou jako sankce uvaleny vyšší celní sazby, musí být proveden posudek HRIA pro tato konkrétní opatření a je nutné pečlivě zvážit všechna pro a proti z hlediska lidských práv. Sankce by se však v budoucnu neměly týkat jen států. Měly by se vztahovat i na evropské firmy, které se podílely na porušování lidských práv v zahraničí. Jak navrhla Evropská koalice pro odpovědnost korporací (ECCJ), EU a její členské státy by tudíž měly zavést právní reformy s cílem zlepšit povinnost péče a právní odpovědnosti pro mateřské skupiny ve vztahu k jejich dceřiným pobočkám a dodavatelům (Gregor 2010). Tyto reformy by měly vycházet z 27 úmluv o lidských právech, environmentálních a pracovních zákonů, které v současné době platí jako podmínky pro vstup do GSP+.

- Systém GSP** by neměl být omezen, co se týká počtu příjemců pomoci jako výsledku současné reformy, ale raději by se měl aktivně využívat jako nástroj na podporu rozvoje a lidských práv. Partnerské země by měly být aktivně povzbuzovány a podporovány v tom, aby se kvalifikovaly pro GSP+. Za žádných okolností by se systém GSP neměl zneužívat prostřednictvím podmíněnosti ekonomické politiky k tomu, aby usnadňoval přístup k surovinám nebo hájil jiné zájmy ekonomické politiky. Podmíněnosti tohoto druhu, např. v hornickém odvětví, by mohly samy o sobě zvýšit riziko porušování lidských práv a mohly by také způsobit ztrátu citlivých veřejných příjmů v rozvojových zemích. Jak bylo řečeno již dříve, měly by se zavést transparentní postupy a kritéria a také posudky HRIA, aby se mohlo určit, kdy jsou sankce vhodné. Sankce by se také měly uvalovat zejména tam, kde snazší přístup na trhy v EU zprostředkovaný samotným systémem GSP vede k problémům naplňování lidských práv.

22 Dohoda týkající se výročních zpráv o lidských právech a volném obchodu mezi Kanadou a Kolumbijskou republikou, 27. 5. 2010, Bogotá.

6 REFERENCE

- Bartels, Lorand 2008: The application of human rights conditionality in the EU's bilateral trade agreements and other trade arrangements with third countries, Brusel: Evropský parlament.
- Bartels, Lorand 2009: Trade and Human Rights, in: Bethlehem, Daniel et al: The Oxford Handbook of International Trade Law: Oxford University Press, s. 571–596.
- Berne Declaration, Canadian Council for International Cooperation (CCIC) and MISEREOR 2010: Human Rights Impact Assessment for Trade and Investment Agreements. Zpráva z odborného semináře, červen 23–24, 2010, Ženeva, Švýcarsko.
- Bhutani, Shalini 2011: The India-EU FTA and its Implications on India's Food and Farm Sector, Fact Sheet 1, Delhi: Madhyam.
- Bridges Across Borders Cambodia (BABC) 2010: Bittersweet. A Briefing Paper on Industrial Sugar Production, Trade and Human Rights in Cambodia.
- Bread for the World, FIAN Deutschland, Gegen-Strömung, Deutsche Kommission Justicia et Pax, MISEREOR and Urgewald 2011: Extraterritorial State Obligations: Paralelní zpráva v reakci na 5. pravidelnou zprávu Spolkové republiky Německo o implementaci Mezinárodního paktu o ekonomických, sociálních a kulturních právech, Kolín nad Rýnem.
- Výbor pro ekonomická, sociální a kulturní práva (CESCR) 2005: Obecné sdělení č. 17. The right of everyone to benefit from the protection of the moral and material interests resulting from any scientific, literary or artistic production of which he or she is author (článek 15, odstavec 1 (c) Paktu), E/C.12/GC/17.
- Výbor pro ekonomická, sociální a kulturní práva (CESCR) 2011: Concluding Observations Germany, E/C.12/DEU/CO/5.
- De Schutter, Olivier 2008: Interim Report of the Special Rapporteur on the right to food, 21. 10. 2008 (A/63/278).
- De Schutter, Olivier 2009a: Report of the Special Rapporteur on the right to food. Příloha. Mise do Světové obchodní organizace (25. červen 2008) (A/HRC/10/5/5/Add.2).
- De Schutter, Olivier 2009b: Seed policies and the right to food: enhancing agrobiodiversity and encouraging innovation, Zpráva pro Valné shromáždění, 23. červenec 2009, A/64/170.
- De Schutter, Olivier: Draft guiding principles on human rights impact assessments of trade and investment agreements (Návrh ze dne 1. července 2011).
- Eberhard, Pia a Dharmendra Kumar 2010: Trade Invaders. How big business is driving the EU-India free trade negotiations, Brusel, Dillí: Corporate Europe Observatory a India FDI Watch.
- Evropská komise (EC) 1995 Communication on the Inclusion of the Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between the Community and third Countries, Brusel, 23. 5. 1995 (COM(95) 216 final).
- Evropská komise (EC) 2001: Mitteilung der Kommission an den Rat und das Europäische Parlament. Die Rolle der Europäischen Union bei der Förderung der Menschenrechte und der Demokratisierung in Drittländern, Brusel, 8. 5. 2001 (KOM(2001) 252 final).
- Evropská komise (EC) 2006: Global Europe – Competing in the World. A Contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy. Brusel.
- Evropská komise (EC) 2010a: Trade, Growth and World Affairs. Trade policy as a core component of the EU's 2020 strategy, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/november/tradoc_146955.pdf (zpřístupněno 16. 08. 2011)
- Evropská komise (EC) 2010b: Report on Progress achieved on the Global Europe Strategy, 2006–2010. Pracovní dokument zaměstnanců Komise doprovázející Sdělení Komise o 'Obchodu, růstu a světových záležitostech', Brusel.
- Evropská komise (EC) 2010c: Trade as a Driver of Prosperity. Pracovní dokument zaměstnanců Komise doprovázející Sdělení Komise o 'Obchodu, růstu a světových záležitostech', Brusel.
- Evropská komise (EC) 2010d: Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Sdělení komise, 3. 3. 2010, Brusel, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (zpřístupněno 1. 9. 2011).
- Evropský parlament (EP) 2008: Resolution on the evaluation of EU sanctions as part of the EU's actions and policies in the area of human rights, 4. 9. 2008 (2008/2031(INI)).
- Evropský parlament (EP) 2008b: Report on the proposal for a Council regulation applying a scheme of generalized tariff preferences for the period from 1 January 2009 to 31 December 2011, 29. 5. 2008 (A6-0200/2008)
- Evropský parlament (EP) 2010: Resolution on human rights and social and environmental standards in international trade agreements, 8. 11. 2010 (2009/2219(INI)).

- Evropský parlament (EP) 2011: Resolution on the State of play of EU-India Free Trade Agreement, 2. 5. 2011 (B7-0000/2011).
- Evropská unie (EU) 2010: The European Union's Generalised System of Preferences, Brusel.
- ETC Group 2008: Who owns Nature? Corporate Power and the final Frontier in the Commodification of Life, Ottawa.
- FIDH 2006: Random implementation of human rights clauses: "Human rights are not adjustable options", Brusel.
- FIDH 2008: Position Paper. Human Rights Impact Assessment of Trade and Investment Agreements concluded by the European Union, Brusel.
- Frein, Michael 2009: Patentrechte und Menschenrechte. Fragezeichen, Widersprüche und Probleme aus entwicklungspolitischer Sicht, Bonn: Church Development Service (EED).
- Fritz, Thomas 2010: The second conquest: The EU Free Trade Agreement with Colombia and Peru: FDCL a TNI, Berlín.
- Goodman, Zoe 2009: Seeds of hunger: intellectual property rights on seeds and the human rights response, Backgrounder No. 2 in the THREAD series: 3d Trade – Human Rights – Equitable Economy, Ženeva.
- Ghosh, Jayati, Amitayu Sengupta a Anamitra Roychoudhury 2007: The Impact of Macroeconomic Change on Employment in the Retail Sector in India: Policy Implications for Growth, Sectoral Change and Employment, Employment Policy Papers, New Delhi: Mezinárodní organizace práce (ILO).
- Gregor, Filip 2010: Principles and Pathways: Legal Opportunities to improve Europe's Corporate Accountability Framework: Evropská koalice pro odpovědnost korporací (ECCJ).
- Guruswamy, Mohan a Kamal Sharma 2006: FDI in Retail – II: Inviting more Trouble? New Delhi: Centrum pro alternativní politiku (CPAS).
- Harrison, James 2010: Human Rights Impact Assessments of Trade Agreements: Reflections on Practice and Principles for Future Assessments, Podkladový materiál pro odborný seminář o posuzování vlivu obchodních a investičních dohod na lidská práva, 23.–24. června 2010 Ženeva.
- India Brand Equity Foundation (IBEF) 2009: Retail Market & Opportunities, Zpráva společnosti Ernst & Young pro IBEF, Haryana.
- Joseph, Mathew, Nirupama Soundararajan, Manisha Gupta a Sanghamitra Sahu 2008: Impact of organized Retailing on the Unorganized Sector, Pracovní materiál č. 222, Dillí: Indická rada pro výzkum mezinárodních ekonomických vztahů (ICRIER) 2008
- Issah, Mohammed 2007: Right to Food of Tomato and Poultry Farmers in Ghana. Zpráva o šetření v Ghaně, Heidelberg: FIAN International, Send Foundation, Both Ends, Germanwatch a UK Food Group.
- Ministerstvo průmyslu a propagace, Vláda Indie 2010: Discussion Paper. Vydání diskusního materiálu o přímých zahraničních investicích v oblasti maloobchodu více značek.
- MISEREOR, Heinrich Böll Foundation, Third World Network, Anthra a Glopolis 2011: Right to Food Impact Assessment of the EU-India Trade Agreement; Aachen, Berlín, Penang, Secunderabad a Praha.
- Německá spolková vláda 2010: A Trade Policy to Foster Competition, Growth and Jobs – Materiál Německé spolkové vlády o dalším rozvoji obchodní strategie EU, 2. 8. 2010: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/september/tradoc_146625.pdf (zpřístupněno 29. 7. 2011).
- Paasch, Armin, Frank Garbers a Thomas Hirsch 2007: Trade Policies and Hunger – The Impact of Trade Liberalisation on the Right to Food of Rice Farming Communities in Ghana, Honduras and Indonesia, Stuttgart: Brot für die Welt, FIAN a Ecumenical Advocacy Alliance (EAA).
- Paasch, Armin 2008: Devastating Floods – Man Made. European Trade Policy violates Right to Food in Ghana, Bonn 2008: Germanwatch, FIAN, Both Ends a UK Food Group.
- Reichert, Tobias, Silke Spielmans, Carolin Mengel a Kerstin Lanje: Entwicklung oder Marktöffnung? Kritische Aspekte in den Wirtschaftspartnerschaftsabkommen zwischen der EU und den afrikanischen Ländern, Bonn: Germanwatch, FIAN, EED, KASA, Bread for the World, KOSA, Attac a Terre des Hommes.
- Reichert, Tobias 2011: Who Feeds the World? The Impacts of European Agricultural Policy on Hunger in Developing Countries, Aachen: MISEREOR.
- Sharma, Shefali 2009: The EU-India FTA. Critical Considerations in a time of crisis, New Delhi, Pracovní materiál 11: Konsorcium pro obchod a rozvoj (Consortium for Trade and Development CENTAD).
- Suhai, Suman 2008: Die Rechte der Bauern am Saatgut – das indische Saatgutrecht als Modell für die Entwicklungsländer? Bonn: EED a German NGO Forum on Environment and Development.
- Sachs, Wolfgang and Tilman Santarius 2008: Slow Trade – Sound Farming. A Multilateral Framework for Sustainable Markets in Agriculture, Berlin/Aachen: Heinrich Böll Foundation, MISEREOR a Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy.
- Saage-Maaß, Miriam a Claudia Müller-Hoff 2011: Transnationale Unternehmen in Lateinamerika: Gefahr für die Menschenrechte? Berlin: Bread for the World a MISEREOR.
- South Center 2010: EPAs and WTO Compatibility – A Development Perspective, Analytical Note, Ženeva.
- Walker, Simon 2009: The Future of Human Rights Impact Assessments of Trade Agreements, School of Human Rights Research Series, svazek 35, Utrecht: Intersentia.
- Wiggerthale, Marita 2009: Zur Kasse bitte! Die neue Konsumfreudigkeit und boomende Märkte in Indien: Welche Folgen es haben kann, wenn Supermärkte des Einzelhandels rasch expandieren, Berlin: Oxfam Německo.
- Woolcock, Stephan 2010: The Treaty of Lisbon and the European Union as an actor in international trade, Pracovní materiál ECIPE č. 01/2010.
- Zimmer, Reingard 2011: Das Nachhaltigkeitskapitel im bilateralen Freihandelsabkommen der EU mit Kolumbien und Peru: Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliches Institut a Hans Böckler Foundation.

